

За отклоненията в езиковата нормативност при някои граматични категории на съществителното име

Дафинка Атанасова

The paper considers the acquisition of the language norm in defining nouns in masculine, single person. The deviation of the orthographic and orthoepic rules comprises the written speech and oral communication of the students. The emphasis in Modern Bulgarian language teaching is on the overcoming of typical mistakes and fluctuation in discourse communication which purpose is to enrich language competence.

Key words: language, communication, students, norm

ВЪВЕДЕНИЕ

Голяма част от научните изследвания в езикознанието през последните години са насочени върху употребата на езика според различните социални роли на комуникантите в обществото и институциите. Паралелно с това се засилва и интересът на специалистите към различните аспекти на социалното взаимодействие и социалния контакт в рамките на комуникативния подход в обучение по роден и по чужд език.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Целта на обучението по български език в последните години на XX век е да се дадат знания за елементите и строежа на българския език в синхронен и диахронен план, за да се изгради у студентите усет за нормативно правилен устен и писмен изказ. Днес акцентът в обучението по съвременен български език се поставя както върху овладяването на лингвистичната информация за езика и на езиковата нормативност в употребата му, така и върху успешното формиране на комуникативните умения.

Комуникативната способност е синтез от знания и практики, насочени към изграждането на лингвистична, социолингвистична, дискурсна, стратегическа, социокултурна и социална компетентност. Понятието *комуникативна компетентност* включва четири параметъра:

1. Граматична правилност (този параметър съвпада с понятието съдържание на термина *езикова компетенция*, който се използва в генеративната теория).
2. Реализуемост (определя се главно от някои психологически фактори, които оказват влияние върху процесите на речепроизводство).
3. Приемливост (отклонението на изказа към контекста или ситуацията).
4. Честота на поява (вероятността да бъдат употребени една или друга езикова форма) (Пачев 1993).

Днес все по-често специалистите, работещи по проблемите на преподаването на роден и на чужд език, използват термина *комуникативна компетентност* с неговото по-тясно значение – способността правилно да се употребява езикът в процеса на езиково взаимодействие.

Обучението по български език в педагогическите специалности на Педагогическия колеж в гр. Добрич има за цел да изгради у студентите, бъдещи учители, много добра комуникативна компетентност, като паралелно с усвояването на езиковата информация се усъвършенстват и прагматичните речеви умения за стил и за езикова култура. За студентите е задължително владееенето на книжовния български език като кодифицирана норма на официалния език, която се отличава с такива универсални признаци, като: обработеност, нормативност, наддиалектност, стабилност, задължителност, стилистична диференцираност и полифункционалност.

Степента на функционална натовареност на книжовния език зависи от характера и формата на социалните отношения в обществото, които определят и изменчивата природа на социалната стратификация на книжовния език и промените в обема на изпълняваните от него социални функции. За всички е видно, че демократичните промени в обществото и в съзнанието на носителите на книжовния език в съвременето ни предизвикаха разколебаване на традиционните книжовни норми, като много често се допуска използването на езикови изрази и словосъчетания, неправилни и недопустими за употреба в регистъра на официалната реч. Доброто владение на езиковите норми, определяни най-често като правоговорни и правописни, е израз на висока езикова компетентност на всички равнища – фонетично, морфологично, лексикално, синтактично и текстово. Пред бъдещите учители в началното училище стои отговорната задача да огромят първокласниците и да изградят основите на правописната и правоговорната култура на учениците. За усвояването на речевата култура факторите са няколко: семейството, средата, медиите, улицата. Показателно е, че езикът на медиите и “уличният език” пагубно влияят върху качеството и стабилността на книжовния език в ежедневието му употреба в различните социални сфери. Негодуването на езиковедите от употребата на езика ни се поражда от състоянието на регистъра, обслужващ публичната сфера, който се характеризира с грубо нарушаване на езиковата норма, с процесите на колоквиализация на речта чрез употребата на ограничени лексикални пластове – жаргонизми, ориентализми и просторечия, които активно завладяват и най- масовото интернет общуване, в което липсва всякакъв езиков контрол и самоконтрол. В речевата комуникация наблюдаваме заличаване на границата между официалния и разговорния стил на употреба, а завършващите средно образование млади българи масово не владеят книжовноезиковата норма.

В обучението по дисциплината Съвременен български език на студентите от Колежа възникват проблеми както поради пропуски в родноезиковото обучение в българското училище, така и поради силното влияние на социалната среда и езика на средствата за масово осведомяване, които вулгаризираха стила си с цел експресивност и манипулация. С всяка година речта на новопостъпилите студенти става все по-бедна лексикално, а езиковата им култура се отличава с нарушаване на законите, правилата и традицията в употребата на книжовния ни език. За изграждането на езиковата компетентност на бъдещите учители е необходимо да се насочи обучението по съвременен български език върху овладяването на нормативността при граматичните категории, тъй като непознаването на езиковата норма обхваща писмената и устната комуникация на студентите.

Акцентът в работата ни при изучаването на дял морфология е върху нормативността за употреба на съществителното име от мъжки род, единствено число в текста и в изречението, главно върху граматичната категория *определеност* (членуване с пълен и кратък член), както и върху нормата за употреба на *бройната форма* след числителни бройни имена и наречия за количество, тъй като членуването и бройната форма на съществителното име от мъжки род са най-често срещаните грешки във функционалната употреба на езика.

Макар че се срещат ежедневно в устните и в писмените речеви практики на българите, системно се наблюдават типични грешки и вариране при членуването и при бройната форма на съществителното име от мъжки род. Причината за тези колебания е слабото познаване на същността и характеристиката на морфологичната категория *определеност* в съвременния български език, която го отличава от останалите славянски езици. Организацията на езиковото обучение с цел изучаване на нормативността при членуването е препоръчително да започне в семинарите по български език с проучвания на трудовете на видни езиковеди за произхода на членната морфема, за семантиката, прагматиката и типологията на детерминацията, разбираана като широка по обем функционално-семантична

категория, включваща определеност, неопределеност, генеричност в семантиката си и да продължи със задачи и правила за овладяване на езиковата норма за членуване.

В първите изследвания върху категорията определеност и нейните изразни средства преобладава функционално-граматичният подход (Стоянов 1965), като вниманието е насочено към членната морфема и образуването на определените форми. Неопределените именни фрази са били слабо проучени както от парадигматична, така и от семантична гледна точка (Георгиев 1978). Но предпочитан от съвременните езиковеди в последно време е функционално-семантичният подход, който има ясно изразена комуникативна насоченост. Проблемите, които възникват във връзка с нормативните предписания при членуване, се отнасят до известното и нерядко подложено на различни коментари правило за употреба на пълна и кратка членна морфема при имената от мъжки род в единствено число. Правилото за пълния член е кодифицирано чрез "Наредба – закон за правописа", чл.5, който гласи следното: "Съществителните имена от мъж. р. в Именителен падеж се членуват с пълен член (ДВ, 27 февруарий 1945 , брой 47). Според това правило имената от мъжки род в единствено число – съществителни, прилагателни, редни числителни имена и пълни притежателни местоимения и причастия – изпълняващи синтактичната функция на подлог или влизаци в състава на именно казуемо, а така също и на техни съгласувани определения и приложения, се членуват с пълна членна форма -*ът*, -*ят*, а изпълняващите служба на други части на изречението – с кратка член на морфема -*а*, -*я*, които се изговарят нормативно [ъ], [йъ], [’ъ].

На практически упражнения с цел прагматично да се усвои правилото за членуване се работи върху задачи за попълване на членната морфема , коригиране на неправилно членувани имена, излишни членни форми, транскрибиране на членувани имена, за да се овладее правилният изговор. Съвременната кодифицирана форма на официалния език трябва да се разпознава при четене според правописа и да се прилага при писане според правописа. Обобщени, днес са актуални следните правила при категорията определеност на имената от мъжки род, единствено число:

- правилото е задължително за употребата на пълна и кратка членна морфема;
- правилото се прилага по отношение на всички имена за нелица от мъжки род, единствено число;
- правилото е задължително при писане и при четене на глас (новини, изяви).

Необходимата информация и указанията за справяне с морфологичните грешки при членуване се анализират и усвояват с подходящи примери и задачи в следния вид:

1. С пълен член -*ът*, -*ят* се членува подлогът в изречението, най- удобното правило за откриването му е да се замени проверяваната дума с личното местоимение в 3 л. ед.ч. имен. падеж (той), доказващо, че името е подлогът в изречението. Срв. например: Конкурсът се организира от Общината и Той се организира от Общината; Изпитът ще се проведе утре и Той ще се проведе утре.

2. С пълен член се членуват и всички определения на подлога – съгласуваните, обособените, казуемните определения и приложенията, напр.: Новият конкурс се организира.... (съгласувано определение).

Казуемното име (предикатив) създава много колебания и чести грешки при членуване, затова е необходимо да се изясни морфологичното образуване на този вид определение - от име (съществително, прилагателно или числително) заедно с формата на глагола *съм* (*съм*, *си*, *е*, *сме*, *сте*, *са*; *бях*, *бе*, *беше*, *бяхме*, *бяхте*, *бяха*). Примери: *Брат ми е отличникът на випуска. Той е най- добрият във футбола. Иванов беше вторият заместник-директор на завода.*

С пълен член се членува името на предикатива освен след глагола *съм* и след още няколко глагола с избледняло лексикално значение: *явявам се*, *стана*, *окажа се* и др., напр.: *Брат ми стана (се оказа, се явява) отличникът на випуска. Петров стана наблюдателят на агенцията.*

Приложението като вид определение на подлога също се членува с пълен член., напр.: *Иванов, информатикът, е в отпуск. Марин, второкурсникът, замина на бригада.* Приложенията – прозвища, прякори и псевдоними от мъжки род, както и имената на някои географски местности или градски райони, се членуват с кратка членна морфема, за да се разграничат от нарицателните съществителни имена. Примери: *Рачо Ковача е основателят на град Габрово; Петър Моканина е литературен герой от разказа "По жицата" на Й. Йовков.*

3. Възвратните (рефлексивни) глаголи, образувани с частица *се*, изискват членуване с пълен член, както и глаголните форми в страдателен залог, съдържащи страдателна конструкция (спомогателен глагол *съм*, *бъда*, *бивам* + страдателно причастие), напр.: *Ученикът се подготви (е подготвен) за матурата. Изпитът се проведе (беше проведен) вчера.*

4. Когато казуемото е изразено с безлична или неопределенолична глаголна форма (съдържа кратките местоименни форми *ме*, *ми*), граматичният подлог прилича на допълнение и е важно да се внимава при членуването на съществителното име, напр.: *Боли ме гърбът (Той ме боли); Трябва ми речникът (Той ми трябва).*

5. Съществителните имена, употребени с безличен глагол или с неопределенолична глаголна форма, не могат да бъдат подлог в изречението, а са преки допълнения и трябва да се членуват с кратка членна морфема. Примери: *Учителя го няма в клас (Него го няма в клас); Крадеца го е срам (Него го е срам).*

6. Когато се удвои подлогът в изречението, задължително се членува с пълен член, напр.: *Той, студентът, се яви на изпита. Двамата, студентът и преподавателят, взаимно си имат доверие.*

7. Членуването на съществителните имена от мъжки род в показателни изречения може да предизвика затруднение, тъй като вместо казуемо те съдържат показателната частица *ето* или неин фонетичен вариант: *ей*, *хе*, *е*, които изпълняват условно синтактичната служба на казуемо (вм. *гледай*, *погледни*). Съществителното име в показателните изречения изпълнява синтактичната служба на пряко допълнение, затова трябва да се членува с кратък член, срв. напр.: *Ето студента, когото търсите и Ето го студента* – проверяваме с дублиране чрез кратката местоименна форма на личното местоимение във винителен падеж или като заместим съществителното име с местоимение във винителен падеж: *Ето го...*

8. С кратък член членуваме, когато пред съществителното има предлог, тъй като в този случай то не може да бъде подлог: *Изпитът се проведе от лектора.* Можем да проверим, като заместим съществителното име с винителното местоимение – *него* / *го*: *Изпитът се проведе от него.*

В съвременната езикова практика – в спонтанна и в официална реч в сферата на комуникацията, се наблюдава разнородна употреба на форми за множествено число в съчетание с числително бройно име. Много често в новинарските емисии и в пленарната зала може да се чуе наред с: *двама депутати, трима посланици, четирима кметове* също и: *двама депутата, трима посланика, четири кмета* – това вариране и отклонение от нормативността налага да се изяснят същността и правилата за употребата на бройната форма. В българския език съществува освен обикновената редовна форма за множествено число на съществителните имена от мъжки род и т.нар. бройна форма. По произход тя исторически се свързва със старобългарската форма за двойствено число на съществителните имена в именителен и във винителен падеж. Тя се употребява само в съчетание с бройно числително име и с наречията *колко*, *толкова*, *няколко*, напр.: *два коня, три реда,*

пет театъра, четири семестъра, колко лева, няколко въпроса. Много често допускана грешка в речта на българите поради непознаване на книжовната норма и непреодолени диалектни навици (повечето западни диалекти не познават бройната форма), а и поради стремеж за унифициране на граматическото изразяване на числото, се наблюдава замяна на бройната форма с формите за множествено число: *колко доклади, няколко речници, седем отбори.* Независимо от причините за отклоненията формата за бройно множествено число се препоръчва от нормативната граматика за имената за нелица, в позиция след числителни бройни и наречия за количество. В научната литература се приема за установено, че: "В книжовната норма се прокарва разлика при употребата на бройната форма за лица и нелица...Прието е при съществителните от м.р. за лица /хора/ да не се употребява бройна форма" (Пашов 1980). Напр.: *Колко студенти има на лекции?; Няколко ученици не се явиха на матурата.*

Мъжколичната форма на числителните бройни имена, завършващи на *-ма*, *-има*, изисква употреба на обикновена, а не на бройна форма на определеното чрез нея съществително име: *двама ученици, трима асистенти, петима работници; трима синове, четирима фенове, петима кметове.* Макар и разпространена в съвременната разговорна реч, употребата на бройна форма в изразите: *двама ученика, трима кмета, четирима войника* и др.п. вече се смята за остаряла и неправилна, като се препоръчва да се избягва в речевата изява.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

След прегледа на отклоненията в езиковата нормативност могат да се направят изводите:

1. Изразяването на морфологичната категория определеност в българския език ни задължава да спазваме правилата за членуване с пълен и с кратък член, като това доста критикувано правило трябва да се осмисли, да се овладее и да се спазва в правописа и правоговора на всеки българин.

2. Граматическото значение 'бройност' е живо и кодификацията на нормата за бройната форма при съществителните имена в единствено число за нелица е твърдо установена и задължително трябва да се спазва, докато за съществителните имена за лица формата е остаряла и се препоръчва обикновената за множествено число.

Доброто овладяване на книжовните норми от студентите ще помогне за усъвършенстване на езиковата им компетентност.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1978: Л. Андрейчин. Основна българска граматика . С, 1978.
 Бояджиев, Куцаров , Пенчев 1998: Съвременен български език , С, 1998.
 Граматика на съвременния български книжовен език 1983 : Граматика на съвременния български книжовен език. С., БАН, 1983.
 Георгиев 1991: Ст. Георгиев. Българска морфология. В. Търново , Абагар, 1991.
 Николова 2004: Н. Николова . Езикова култура, Шумен, 2004.
 Пашов, Първев 2004: П. Пашов, Хр. Първев. Правописен и правоговорен речник на българския език. С., 2004.
 Пачев 1993: А. Пачев. Малка енциклопедия по социолингвистика. Плевен, 1993.
 Проблеми на българската езикова политика 2007: Проблеми на българската езикова политика. Университетско издателство, Шумен, 2007.
 Стоянов 1965: Ст. Стоянов . Членуване на имената в българския език. С, 1965.

За контакти:

Шуменски университет "Епископ Константин Преславски", Колеж – гр. Добрич

гл. ас. Дафинка Атанасова

е-mail: dafina_atanasova@abv.bg

Докладът е рецензиран.